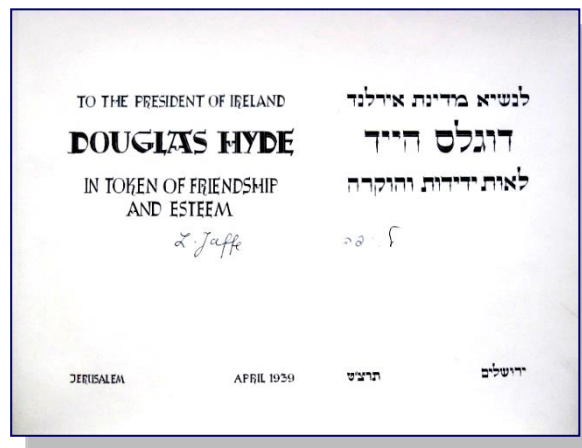

קשר אירי: מסעו של לייב יפה אל הגיילים

דב גביש

ב-1 בנובמבר 1990, בבית המכירות Christie's בלונדון, הועמדו למכירה תצלומים שצולמו במאות ה-19 וה-20 בארץ-ישראל.¹ פרופ' שמעון גיבסון, אז אוצר התמונות של הקרן הבריטית לחקירת ארץ-ישראל² (PEF), הודיע לי מבעוד מועד, ב-7 באוקטובר 1990, שיעמוד למכירה גם אלבום תצלומי-אוויר של ארץ-ישראל, והביע תקווה שהאלבום ימצא את משכנו בארץ. תצלומים רבים, גם תצלומי-אוויר, צולמו בארץ בידי נוסעים וחוקרים ובידי זרים ששרתו כאן מאז מלחמת-העולם הראשונה, ורבים מהאוספים כונסו באלבומים. אלא שהאלבום שהועמד למכירה פומבית היה שונה מאחרים, שכן לייב יפה, מנהל קרן-הייסוד, העניקו לנשיא אירלנד הראשון דאגלס הייד (Douglas Hyde) באפריל 1939.

אלבום תצלומים הוא קובץ דפי תמונות הכרוכים כספר. באלבום מכונס בדרך כלל מבחר של תצלומים הראויים לתשומת-לב כהצדקה לכינוסו, אם להנצחה ואם כמזכרת, או הכרת תודה. העילה להכנתו של האלבום, או להענקתו, והחיבור בין המעניק למקבל מסקרנים עוד יותר מאשר תוכנו ותכולתו. כאשר לשלמה זלמן שוקן מלאו ששים, בספטמבר 1938, הוא הודה למברכיו במתנת גומלין של קובץ תצלומי-אוויר, ביניהם היו מרטין בובר, דניאל אוסטר וגרשון אגרון.³ ביזמתו של לייב יפה התגלגלה המתנה גם אל מעבר לגבולות הארץ, לאוטווה אל המושל הבריטי של קנדה, שהציע ליישב יהודים במערב קנדה בקולומביה הבריטית, ולנשיאה הראשון של הרפובליקה האירית שוחר העברית, בימים שקדמו למלחמת-העולם השנייה וערב פרוץ המלחמה בספטמבר 1939.

¹ "19th & 20th Century Photographs", Christie's, 1.11.1990, p. 92.

² Palestine Exploration Fund

³ האלבום שהוענק למרטין בובר מופקד בבית הספרים הלאומי 4°507; האלבום לדניאל אוסטר הופקדו לזכרו במחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים על-ידי ג'וליה אוסטר ב-25 ביולי 1984.

גדול השד"רים

לייב זָפֶה (1876-1948), מבכירי התנועה הציונית, נודע כאיש רוח, משורר, סופר ועיתונאי. בעיירת ילדותו כתב ברוסית, ובה בעת, מגיל צעיר הפיץ את רעיון חיבת ציון בקרב הנוער. הוא כתב שירים, פרסם אנתולוגיות, ותרגם מעברית לרוסית משירת ביאליק וטשרניחובסקי, ומפרי יצירותיהם של אחד העם, פרץ ואחרים,⁴ אבל התחבט בחבלי לשון כאשר ניסה לכתוב בעברית. ב-1910 כתב את "לחופש" ברוסית, שיר בניחוח מהפכני, שהמורה והמשורר קדיש יהודה סילמן תרגמו לעברית והושר בימי מלחמת-העולם הראשונה בארץ. ב-1920, לאחר המלחמה, עלה זָפֶה לארץ, היה פעיל בוועד הצירים וערך את עיתון "הארץ". מ-1923 עבד בקרן-הייסוד, ומשנת 1926, עם העברת הלשכה הראשית של הקרן מלונדון לירושלים, היה למנהלה עד הירצחו ב-11 במרץ 1948, בפיגוע בבית המוסדות הלאומיים בירושלים.

בכל שנותיו ליווה זָפֶה את עבודתו, במוסד הכספי המרכזי של התנועה הציונית, בהגות ובכתיבה ובסיבת כתביו פונה "הרומנטיקן היוצר" ו"משורר עסקן".⁵ זָפֶה השתתף בקונגרסים הציוניים, ערך את כתבי הקונגרס, ובמסעותיו הרבים בקהילות נהג לקשור מגעים עם מנהיגים ואנשי-רוח בארצות ביקורו. בתקופת פעילותו שהה רבות מחוץ לארץ-ישראל לגיוס תרומות ולחיזוק רוחם של יהודי התפוצות. זָפֶה עצמו חישב ומצא שבשנים 1923-1943 שהה מחוץ לארץ-ישראל כ-12 שנים.⁶ באוקטובר 1947 נערכה ליָפֶה מסיבה במועדון העיתונות בתל-אביב במלאת 50 שנה לקונגרס הציוני הראשון, שבו השתתף גם הוא. דויד זכאי, מורה, עיתונאי מפעילי תנועת העבודה, תאר אותו וברכו כגדול השד"רים שהיו לציונות מראשיתה,⁷ שנשלח מארץ-ישראל לאסוף תרומות לקהילה, לתמיכה ביישוב ובמוסדותיו, ולדרוש בשבח הארץ.

"ענף קטן נחמד"

הנשיא דאגלס הייד (1860-1949), שקיבל את מתנת האלבום מלייב זָפֶה, היה בלשן אירי, חוקר השפה הגיילית, האירית הקדומה, משרידי השפות הקלטיות. הייד היה משורר, מתרגם, מחזאי ופרוטסטנט, ובשנות מלחמת-העולם השנייה, יוני 1938-יוני 1945, היה לנשיאה הראשון של אייר (Eire), הרפובליקה של אירלנד. הוא היה מחלוצי הלוחמים לעצמאותה התרבותית, ומראשוני התנועה לתחיית הלשון הגיילית. ב-1893 היה ממייסדי ה"חֶבֶר הגיילי" (Gaelic League) לשימור השפה, השירה והתרבות האירית והחייאתה. דאגלס הייד הרבה לכתוב בלשון הגיילית, חתם את

---

4 לייב זָפֶה, **מימי האביב: פרקי זיכרונות**, ירושלים, תרצ"ח, עמ' 11, 22.
5 "ל. זָפֶה בן שבעים: תרל"ו – י"ג סיוון – תש"ו", העולם מ"א (41), 1946, עמ' 461-463.
6 לייב זָפֶה, **כתבים, איגרות ויומנים**, הספרייה הציונית, ירושלים, 1964, עמ' 14-15.
7 **דבר**, 31.10.1947, עמ' 1.

חיבוריו בשם-עט An Craoibhin Aoibhinn, "ענף קטן נחמד", ולפי גרסה אחרת: "דקל הניצחון המקסים".⁸ בהשפעתו הונהג בזמנו לימוד הלשון האירית כלימוד-חובה באירלנד.

חבריו של הייד ראו בהחייאת השפה העתיקה אות לקידום עצמאותם הלאומית, ועשיית צדק היסטורי בשפת מורשת לאחר שנים של כפיפות לממלכה הבריטית, שהיו מלווים בכיבוש, דיכוי, הרג, נישול והגליה. בגבור הצביון הפוליטי של פעילותם, פרש הייד מראשות ה"תְּבֵר" ב-1915 והתמסר לפעילות אקדמית. בחסות מלחמת-העולם הראשונה בקשו המהפכנים האירים הקתולים להיפרד מהממלכה הבריטית המאוחדת, והתקוממותם בחג הפסחא ב-1916 העלתה שלב במאבק המר ושפך דם. ב-1921 הושגה פשרה בין אנגליה לאירים הקתולים, בה הוסכם על חלוקתה של אירלנד. שישה מחוזות בצפון אירלנד, סביב בלפסט, נשארו בממלכה, ויתר שטחו של האי, עשרים ושישה מחוזות, קיבלו עצמאות חלקית. המחוזות הוכרו כ"אירלנד החופשית" בחסות, למראית עין, של מושל כללי בריטי היושב בדבלין. האירים לא הסתפקו בהישג זה וב-1937 הונחו היסודות למדינת אירלנד המודרנית, במקום "אירלנד החופשית". האירים כוננו חוקה חדשה, שבה נקבע שהשפה הגיילית היא השפה הרשמית הראשונה במדינה, והעמידו בראש המדינה נשיא שבא במקום הכתר הבריטי. דאגלס הייד הפרוטסטנט, דמות לאומית אהודה שלא הייתה שנויה במחלוקת, נבחר ב-1938 כנשיאה הראשון של אייר הקתולית.

זה דיבר ציונות וזה דיבר תרומות

כתביו של לייב זְּפָה מעידים שבשליחותיו הרבות ביקר כמה פעמים בבריטניה ובאירלנד, בעיקר בצפון אירלנד של בלפסט ולאחרונה היה בה ב-1941. קהילות בלפסט ודבלין היו אמורות אז לספק כסף לקניית קרקע ואמצעים ליישובם בארץ של שלושים משפחות חלוצים פליטים.⁹ דבלין לא הייתה בין יעדיו, אך ביקר בה ובקהילה היהודית הזעירה בשלהי 1931 בדרכו לבלפסט.¹⁰ הוא יצא אז לקושש תרומות לאחר מאורעות 1929 בארץ ו"הספר הלבן", של הלורד פאספילד משנת 1930, שבו נוסחו ניצני נסיגה מ"הצהרת בלפור". באותה נסיעה, בדרכו מהארץ ללונדון, דרך סיני ומצרים, ניסח זְּפָה את הגיגיו ביומנו על הביטחון המעורער בארץ, הצומח מתוך חדווה וייסורים, ועל החרדה מפני הצפוי לקהילות בגולה בימי השפל הכלכלי.¹¹ כתמיד, למנהיגות הציונית נדרשו משאבים מידיים להקמתם של יישובים ולהגנתם בעקבות מאורעות הדמים באותם ימים בארץ, ולקליטת אלפי העולים החדשים שהתנערו מבעוד מועד מקהילותיהם ברחבי אירופה.

אסמונד ד'אביגדור גולדשמידט,¹² שעמד בראש הסוכנות היהודית בלונדון ומועצת הארגונים היהודיים בבריטניה בשנים 1926-1933, נילוה אל זְּפָה בחלקו הראשון של הביקור, בדבלין ב-1931. ד'אביגדור, כדובר אנגלית, דיבר ציונות, ולייב זְּפָה דיבר תרומות. הביקור החל ב-1 באוקטובר 1931,

---

8 האנציקלופדיה העברית י"ד, עמ' 50-51; Dictionary of Irish History since 1800, p. 234
9 לייב זְּפָה, (לעיל הערה 6), 1964, עמ' 192.
10 דו"ח זְּפָה לקרן-הייסוד בירושלים, 18 בנובמבר 1931. אצ"מ Air 13/350
11 לייב זְּפָה, (לעיל הערה 6), 'ביטחון', עמ' 154-155.
12 Osmond d'Avigdor-Goldsmith, על שמו נקרא מושב אביגדור בחבל לכיש.

בחול המועד סוכות תרצ"ב, והשניים התכבדו באירוח גדוש קבלות פנים. הם התקבלו וסעדו על שולחנו של הרב הראשי יצחק הלוי הרצוג, ובקבלת הפנים שלאחר הסעודה נוכחו כ-250 איש. לאחר מכן הם נפגשו עם כארבעים מיקירי הקהילה וראש העיר דבלין, שהנימוס חיבו, ככול הנראה, להתעניין בנעשה בארץ-ישראל. לאחר מכן הם הוזמנו לתה אצל המושל הבריטי, ולהפתעתו של יפה הם דיברו ארוכות על מזג האוויר לפני שנפנו משיחת החולין. דיאביגדור ענה לשאלות המושל על ארץ-ישראל, ולייב יפה דיבר גם הוא, בעברית, בתרגומו של הרב הרצוג. הרב הציג את יפה ברוח טובה: "אורחנו עזב את ארץ-ישראל רק לפני שבועיים ימים; אנו, המלווים אותו, עזבנו את הארץ לפני שמונה-עשרה מאות".¹³ יפה עוד נפגש עם ארגון הנשים "בנות ציון" (Daughters of Zion), שתמכו לגן ילדים בנהל ולקק"ל, אורגנה לו גם פגישה עם העיתונות האירית, אמנם ללא מתרגם. עוד התבקש, יפה, לפלס נתיבות אל משאביה של חברת הסנט האירי, הפילנתרופית היהודייה והנדיבה הגברת דֶזארט (Lady Desart), שמוצאה ממשפחת בנקאים אמידים. דודה היה הברון הירש ומקורבת הייתה לבית רוטשילד. היא נחשבה אז למדינאית היהודייה החשובה ביותר בתולדות אירלנד, ונמנתה גם היא על "החֶבֶר הגיילי".

בן-יהודה של האירים

כאורח שבא מארץ דוברת עברית, הופתע לייב יפה להיקלע בדבלין לסוגיה לוחטת בדבר השפה השלטת באי. האירים הלאומנים ביקשו ללמוד מהצלחת החייאתה של השפה העברית, בהנחה שהשפה מעודדת את ההזדהות הלאומית במדינות כבושות. כך הפינים מדברים פינית והצ'כים – צ'כית. אבל סוגיית החייאת השפה הגיילית לא טרדה את שלוותם של רוב האירים. הם חשו שההגמוניה של השפה האנגלית לא נבעה משליטת הבריטים, אלא מהאמונה שהגיילית תסיג לאחור את התפתחותם.¹⁴ לא נעלם מעיניו של יפה הניגוד בין השפה האנגלית לשפה האירית העתיקה. הוא ראה את החיכוך בין השפות בשלטי הרחובות, בשמות המוסדות, במטבעות ובבולים, וגם במדור זניח בעיתונים. באשר הלך הוא שמע רק אנגלית. בהרצאה בירושלים על רשמי ביקורו באירלנד סיפר, יפה, שבקהל מקבלי פניו בדבלין נפגש עם צעיר יהודי הדובר אירית ועברית. הצעיר, בנו של ראש ההסתדרות הציונית בדבלין, הציע להפגישו עם ד"ר דאגלס הייד, "בן-יהודה האירי", שהקדיש את חייו להחייאת השפה העתיקה.

בחדרי עבודתו, בביתו ובאוניברסיטה, חשף הייד בפני יפה כתבי יד איריים מעוטרים ולא מובנים, ותאר את מאבקו להחייאת השפה שאיבדה את מקומה לשפה האנגלית בפרק זמן של כשלוש מאות שנה, מאז נגישותו של קרומוול (Cromwell). הוא קונן על המעטים בני דורות קודמים, רובם כפריים, שעדיין שולטים באירית. הוא קונן על חברי הפרלמנט הדוברים אנגלית, ועל המורים לשפה העתיקה בבתי הספר, שלמעשה אינם שולטים בה. הייד התגאה בכיתת לומדי אירית בת כעשרים תלמידים בדבלין, ובקומץ הספרים שנדפסו באירית בשנתיים האחרונות. הוא השתוקק להבין כיצד נחלה

לייב יפה, **תקופות**, תש"ח, 'דוגלס הייד', תש"ח, עמ' 281-283. 13
Geoffrey Wheatcroft, 'Why Hebrew is living and Irish Gaelic is dying', **The Times Saturday**, 9.11.1996. 14

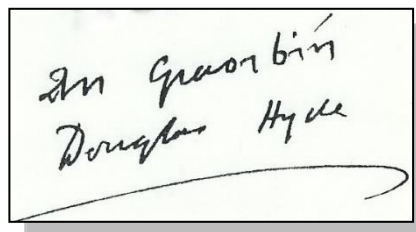
העברית הצלחה כה מרשימה בארץ-ישראל, אם רק שני נערים בירושלים דיברו עברית לפני שני עשורים.

יָפָה ענה בגאווה שהעברית הייתה לעובדה, לשפתה החיה של האוכלוסייה היהודית, בזכות שהייתה לשפת דיבור לילדים, לשפת לימוד בבתי הספר, בספרי הלימוד, במדע, ובמאות הספרים הנדפסים בה מדי שנה. גם וויליאם תומס קוסגרייב (Cosgrave) ראש ממשלת אירלנד החופשית, שהתפנה לשיחת נימוסין קצרה עם יָפָה בפרלמנט, הרעיף שבחים על הצלחת החייאתה של השפה העברית בזכותם של היהודים האינדאליסטים, "הפטריוטים הגדולים". ולקינוח עם ערב הוזמן יָפָה להאזין לשירת צעירים, של בנות ובנים בשפה העברית, שבה הוא חש כאילו הוצף באור נגוהות "תחת שמי אירלנד העגומים".¹⁵

The Parallel

באפריל 1938 היה יָפָה בביקור בקנדה, וב-21 בו נפגש באוטווה עם המושל הכללי הבריטי. המושל היה ידיד נאמן ששמח לקבל מידע ממקור ראשון על המתרחש בארץ-ישראל ורמז ליָפָה שניתן ליישב יהודים בקולומביה הבריטית, במערב קנדה, בימים של ביטחון מעורער בארץ והגבולות נחסמים מפני יהודים הנמלטים מאירופה. בתום השיחה בישר יָפָה למושל שאלבום תמונות מארץ-ישראל נמצא בדרכו אליו לקנדה לאות ידידות והערכה.¹⁶

בעודו בקנדה נודעה ליָפָה בחירתו של הייד לנשיא אירלנד. פגישתם של לייב יָפָה ודאגלס הייד ב-1931 הייתה חברית, אקדמית ועניינית על רקע שאלת החייאתן של שפות לאומיות עתיקות, ויָפָה שיגר אליו ברכה כדי לשמר את חוויית מפגשם. הייד הודה ליָפָה בחום, הזכיר את שיחתם הנעימה על ארץ-ישראל, הביע תקווה שהמצב בארץ טוב יותר מכפי שדווח בעיתונות, וחתם באנגלית ובשם-

העט שלו באירית.¹⁷

An Craoibín
בחתימת דאגלס הייד

אלה היו ימי "המרד הערבי" בשנים 1936-1939, ולאחר החלטת חבר הלאומים בסתיו 1937 על חלוקת ארץ-ישראל. גם האירים השתתפו בדיונים הללו בהנהגת אמון דה-ואלירה, מראשי המאבק לעצמאות אירלנד משלטון הבריטים. אף-על-פי שהרפובליקה האירית נוסדה בעקבות חלוקת

15 Leib Jaffe, "The "Ben Yehuda" of the Irish ; A13/342, A13/350, אצ"מ, 'Speaking Irish and Hebrew: Impression of a visit to Erin's Isle, Extract from The Zionist Record, 16.12. 1932.

16 בנימין יפה (עורך), לייב יפה בשליחות עם: מכתבים ותעודות 1892-1948, 1968, עמ' 205-207.

17 לייב יפה, תקופות, (לעיל הערה 13), עמ' 283.

אירלנד, דה-ואלירה, ראש ממשלת אירלנד, לא תמך בחלוקת ארץ-ישראל, לאור תקדים חלוקת אירלנד וייחסו השלילי להצעות הבריטים. הוא לא האמין ולא צפה שהחלוקה תביא לפיוס בין הערבים ליהודים ותביא ליצירת שתי מדינות. נימוקיו טבעו, ב-1937, בתיעוב האירי כלפי הבריטים ובחשש לפגיעה באינטרסים הקתוליים בארץ. ב-14 באוקטובר 1937 פנה הרב הרצוג לדה-ואלירה כדי לשכנעו בצדקת העניין הציוני. הוא תאר את העזובה בארץ ואת השינוי שמתחולל בנופה, והוסיף שמורשת האירים מזמנת הדדיות והקבלה לזו של ההיסטוריה היהודית והישראלית: "Offers so many parallels with the history of Israel"¹⁸ אך אירלנד הניטראלית, כביכול, מדינה מערבית, נותרה אדישה כלפי הבעיה היהודית במשך כל השנים, גם בשנות מלחמת-העולם השנייה ולאחריה. עם השנים אמנם נוצרה כביכול זיקה מדומה בין האירים, שתמכו במאבק היהודי בבריטים, לבין חבורת היהודים שקיבלו את הספרות המחתרנית האירית כספריית יסוד של לוחמי מחתרת. אברהם שטרן (יאיר) החל לתרגם ספר על מרד חג הפסחא באירלנד ב-1942, ויצחק שמיר אימץ לו שם מחתרת "מיכאל", כשמו של לוחם המחתרת האירי מייקל קולינס.¹⁹

לייב יָפָה הותש במסעותיו ברחבי העולם ופעילותו הספרותית נבלמה. אבל כאשר תורגמו לאנגלית עשרים ושישה משיריו, שכתב ביידיש וברוסית, היה ברשותו עותק לגמול להייד המשורר.²⁰ הייתה זאת שירה על ארץ-ישראל ונופה, ששורר מי שהקדיש את רוב ימיו למסעות מקהילה לקהילה לדרוש בשבחה של הארץ. הספר נקרא כשמו של השיר הפותח: I Sang My Song of Zion. ב-23 באוקטובר 1938 הודה הייד מקרב לב, וענה לִיָפָה באותה מטבע, בשיר המועדף עליו: **The Parallel**, אותה הקבלה שהזכיר הרב הרצוג במכתבו לדה-ואלירה. שורת הפתיחה בשיר רמזה על קרבתן של שתי האומות, משל היו שני קווים מקבילים ההולכים ומתקרבים זה לזה, וזכו אף לפירוש המרמז על מוצאם של האירים מהיהודים:²¹ Yes, sad one of Sion — if closely resembling... הייד ביקש להעתיק שיר זה בעבור יָפָה מתוך קובץ "מנגינות איריות" של המשורר האירי הלאומי תומס מור (Moore), ממשוררי גל ה"מנגינות" של גדולי המשוררים והמלחינים, שכינו שירים לאומיים של מיעוטים להלחנה ולשימור. ברבים מהשירים האלה היו פיתוחים של מזמורי תהילים ופסוקים מקראיים בהערצה לתנ"ך, בכמיהה וברמז למזרח ולציון כמו במחזור ה"מנגינות עבריות" של הלורד בירון והמלחין היהודי הבריטי יצחק נתן, בחוברת שראתה אור ב-

---

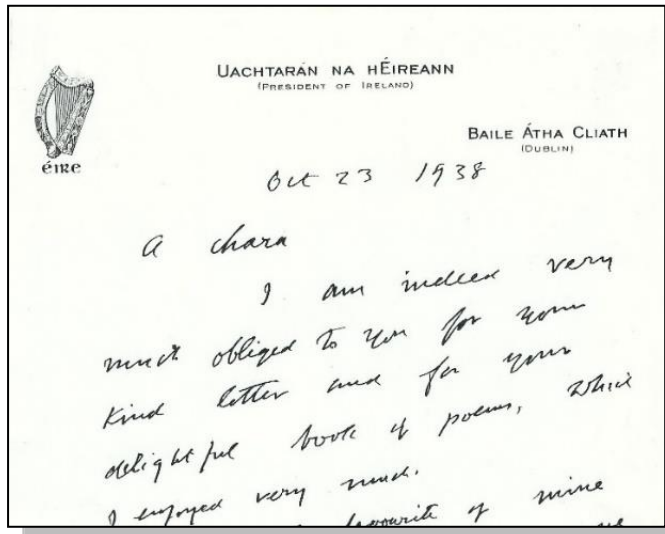
18 הרב הרצוג לדה ואלירה, כ"ב חשון תרצ"ח (27.10.1937), אצ"מ J1/7628; שולמית אליאש, דה ולירה ותכנית החלוקה של ארץ-ישראל, **קתורה 97**, ספטמבר 2000, עמ' 117-148.

19 "יש לנו הזכות להכריז על עצמנו כעל השלטון העברי הסוברני במכורה, כשם שקבוצת לוחמי-חרות איריים הכריזו על שלטונם הסוברני בחג הפסחא של שנת 1916." יוסף הלא, **לח"י 1940-1949**, א', מרכז זלמן שז"ר וכתר, 1989, עמ' 187; פרנק ג'רולד, **המעש**, רשפים, 1963, עמ' 114.

20 I Sang My Song of Zion — Poems, בתרגומה של סילווייה סאטן (Satten), Publishing, Tel Aviv, 1936.

21 'The Parallel', in Palestine Thomas Moore, Irish Melodies, London, 1849, no.97. (בהערות שוליים ראשונה).

1815,²² או בשירו של היינה "האורן הבודד",²³ ובאנדרטה המרכזית לחללי האנז"ק, האוסטרלים והניו-זילנדים, הנושאת את השם הזה בגליפולי : Lone Pine.

חברי A Chara

מכתבו של הייד ללייב יפה 23.10.1938

22 ברברה ו. טוכמן, **התנ"ך והחורב**, תל אביב, 1987 (1956), עמ' 207-208; ישראל דויד, "הם עוד יקראו לי יהודי": מהן המנגינות העבריות ואיך באו לעולם (e).

23 יגאל לוסין, 'היינריך היינה, יהודי מהסוג השלישי', **הארץ**/תרבות וספרות, 13.12.1996, עמ' ד, 1-2.

דבר האלבום

תמונות מארץ-ישראל היו לנכס הסברתי. לא תמיד נוצלו תמונות למטרות הסברה, אבל משהיו זמינות להפצה הן נשלחו עם חומר כתוב, וכאשר התמונות דברו בעד עצמן הן נשלחו כאסופה. יפה סיפר: "הייתי שולח לו [להייד] חומר על א"י ואוספי תמונות".²⁴ חומר – כמו נאומו של חיים וייצמן בפני הוועדה המלכותית, ועדת הלורד פיל, שהחליטה על חלוקת הארץ; ותמונות – ככל הנראה זה האלבום ובו אוסף תצלומי-האוויר, ששוגר להייד באפריל 1939.

כך הייתה מתנת האלבום לקובץ הסברתי, חזותי וחדשותי, העדיף על כל עלון אקראי, או דרשה. בתצלומים ובכתבות שפרסמו צלמים קודמים בכתבי עת היה שפע של מידע חזותי ומילולי, אך לאו דווקא מידע ציוני. משום כך ביקשה הנהגת היישוב שלקרנות הלאומיות, קרן-קיימת לישראל וקרן-הייסוד, יהיה מנגנון עצמאי חזותי-מדווח משלהן, שיזין את מטרותיהן.

שער אלבום תצלומי-האוויר

אלה היו שנות התפתחותם של כתבי-עת מאויירים והפוטו־ז'ורנליזם. צלמי העיתונות נעו בנקל עם מצלמות-יד לא מגושמות ודיווחו חזותית על מראה עיניהם, ותמונותיהם זכו לתפוצה המונית. בגלי העלייה לארץ שלאחר מלחמת-העולם הראשונה עלו גם צלמים יהודים אבל רק מעטים מהם ניחנו בהבנה לדרישותיה של העיתונות המדווחת. אם אלבומים הופקו בעבר ברוח ארץ-ישראל המקראית, אזי משנת 1925 הופקו אלבומים ברוח קרן-הייסוד, זרוע המוסדות הלאומיים להסברה ולגיוס כספים, וזכו גם להדפסה חוזרת. כאשר הנציב העליון סר ארתור ווקופ (בשנים 1931-1938) ביקש להתהדר בהתפתחותו של היישוב תחת שלטון המנדט הבריטי, הוא הגיש למלך אנגליה ג'ורג' החמישי אלבום בן ארבעים תצלומים פרי צילומיו של שמואל יוסף שוויג.

לאחר מאורעות 1929 בארץ התעורר החשש מפני הזמן הדוחק ולמנהיגות היישוב נדרשו כלים יותר דינמיים לעידוד ההסברה וגיוס משאבים בקרב קהילות רחוקות. שנה קודם, ב-1928, הנהיג לייב יפה מסיבות עיתונאים כתחליף למועדוני ויכוחים, וב-1932 ייסד גרשון אגרון (אגרונסקי) יומן

עברי בשפה האנגלית Palestine Post. בעלות הנאצים לשלטון בגרמניה, בנובמבר 1933 גייס יפה את הרב שכטר, לשעבר רבה הראשי של צפון אירלנד, לכתוב אל ווקופ, שקודם למינויו בארץ שירת בצפון אירלנד (1929-1931), בעניין העלייה. בינואר 1934 ענה ווקופ ומנה בגאווה את מספר העולים לארץ בשנות כהונתו.²⁵

באפריל 1933 הגיע ארצה הצלם זולטן קלוגר כתייר. קלוגר, שעקר בצעירותו מהונגריה לגרמניה, היה בברלין לצלם עיתונות. גיסו, הצלם ההונגרי מרטין מונקאצ'י (Munkacsi), היה מאבות הפוטו-ז'ורנליזם. קלוגר, שהושפע מעבודתו, נענה להפצרות מארחיו בארץ להיות להם לצלם מדווח. הוא מימש את אשרת העלייה (סרטיפיקט) שהוענקה לו, וכאשר בנובמבר עלה מברלין גם ידידו נחמן שיפרין (לימים בן-חיים), השניים חברו בתל אביב להקמת "החברה המזרחית לצילומים בשביל העיתונות". קלוגר תיעד את מראות עיניו באלפי תצלומים בתחומי הפעילות היישובית ובחיי היום-יום, בכתבות מאוירות שהחליפו רפורטז'ות גדושות מלל כבד. הוא תיעד עליות על הקרקע של ישובים חדשים, צילם בכפרים ובמושבות, תיעוש וחקלאות, מאמצי הביטחון ויישובי "חומה ומגדל", בדגש על הפועל העברי והשגשוג החברתי.²⁶ קלוגר לא היסס לביים ולהעמיד את מצולמו באופן שיענו לדרישות המציאות התעמולתית ועקף בתמונות את חסימות הצנזורה הבריטית. כך פעל עשרים שנה לפניו הצלם האוסטרלי פרנק הארלי, שהעצים את נוראות מלחמת עולם הראשונה וכאשר נזרק מהחזית באירופה הגיע גם הוא לארץ-ישראל.²⁷ כך גם הופצו תצלומי ארץ-ישראל בתערוכות בין לאומיות בצרפת בלונדון, בבריסל ובניו יורק, בעלוניס, בחוברות ובביטאונים שנועדו לקהילות בתפוצות. כזה היה הדו-ירחון המאויר בשם **ארץ-ישראל בבנייה**,²⁸ שהופק ב-1937 וגיליונו האחרון יצא לאור ב-1947 בידיש.

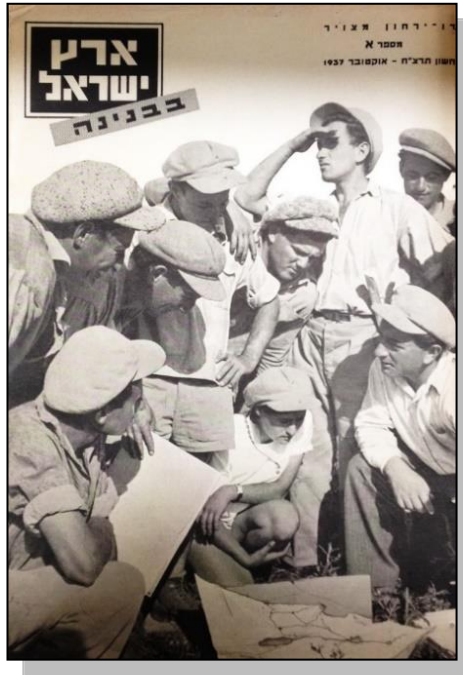
במלחמת-העולם הראשונה שרת קלוגר, ככול הנראה, כצלם מוטס בשירות האווירייה האוסטרו-הונגרית.²⁹ לכן הוא מצא עניין גם בצילום אווירי בשמי הארץ, בשנים שנופיה ונופי הארצות השכנות צולמו מהאוויר על-ידי טייסים צבאיים ועל-ידי אריק מטסון, מאנשי המושבה האמריקנית בירושלים, שצילם למטרות מסחריות.³⁰ קלוגר החל לצלם מהאוויר בשנת 1937 באמצעות חברת "אווירון"³¹ ותצלומיו תרמו לתחושת גאווה למראה הצלחת החזון הציוני. מרחבי הארץ המצולמים מהאוויר היו לתעודות חזותיות שהפעימו את לב כולם.

שנתיים קודם לכן, ב-1935, שלמה זלמן שוקן קנה את "הארץ" והיה למו"ל והבעלים של העיתון. זה האלבום, שהזכרתי בפתיח, ששוקן העניק למברכיו ביום הולדתו השישים, בספטמבר 1938,

---

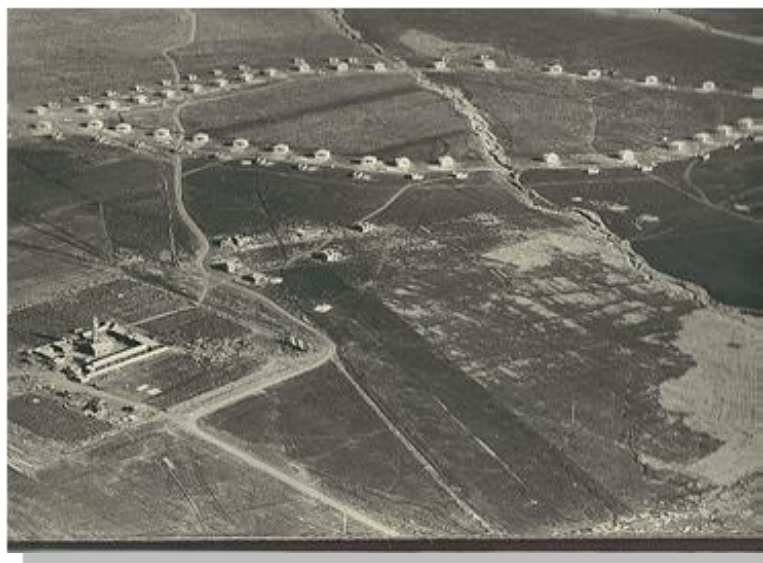
25 לייב יפה, כתבים, איגרות ויומנים, (לעיל הערה 6), עמ' 160-161.
26 אצ"מ, KH 4/B/5391, 7.12.1938.
27 דב גביש, 'לשפץ היסטוריה במצלמה', גיימס פרנק הארלי צלם מלחמת-העולם הראשונה, **טבע וארץ** לב, (אייר תש"ן), עמ' 19-22.
28 A Land in Construction: "Wings over Palestine", Illustrated Bi-Monthly.
29 שלמה שבא, 'הפוטו-ז'ורנליזם הארץ ישראלי', המכון לחקר העיתונות היהודית, קשר 5, מאי 1989, עמ' 111; 'הצלם האוירי הראשון בא"י', **בטאון חיל האויר** 62, יולי-אוגוסט 1963, עמ' 99-105.
30 דב גביש, 'לתולדות המושבה האמריקנית וצלמיה', א' שילר (ע), **ספר זאב וילנאי** א, תשמ"ד, עמ' 127-144.
31 אצ"מ, KH 4/B/5391

קובץ תצלומי-האוויר מצילומיו של קלוגר, בהקדשה בעברית ובגרמנית. התצלומים כונסו בקופסה מיוחדת, מעין אסופה בת 35 תצלומים ובה גם תצלום ביתו של שוקן וספרייתו בירושלים. בדו-ירחון המאויר **ארץ-ישראל בבנינה**, שיצא לאור במרץ 1939, הוקדש עמוד להוכחת רישומם של תצלומי האוויר באמצעות הצגת התפתחותו הדרמטית של מושב בית יוסף, מיישובי "חומה ומגדל" בעמק בית שאן.

ארץ-ישראל בבנינה

שלושה תצלומי אוויר עוקבים תיארו את התפתחותו של היישוב בשנים 1937, 1938 ו-1939, כאילו נועדו לאשר את הכתוב במכתבו של הרב הרצוג לדה-ואלירה ב-1937 על העזובה שהייתה בארץ ועל השינוי המתחולל בנופה.

בית יוסף

"חומה ומגדל" 1937 ומושב 1938

לייב יפה הבטיח מתנת אלבום למושל הבריטי בקנדה ב-1938, ואפשר ששיגר אלבום גם לאישים בארצות אחרות, אחד מהם, זה שלפנינו, הוענק באפריל 1939 כשי לדאגלס הייד באירלנד. ב-27 ביוני 1939 התנצל הייד שמסיבות בריאות עיכב את תודתו, והודה ליפה על הספר המרהיב, המרשים והמוערך.

בפרוץ מלחמת-העולם השנייה, הייד שלח ליפה את תמונתו ושלוש דרמות שכתב באירית. הייד, שהיה לו ידע כלשהו בעברית, כתב באחד ממכתביו את הכתובת באותיות עבריות וחתם כהרגלו באירית. זאת הייתה בוודאי מחווה פרטית ללא כול קשר למלחמה ולאדישותה של אייר לגורל היהודים באירופה. במלחמה הייתה אייר ניטראלית, ואף שסייעה בעקיפין לבעלות הברית, היא לא פתחה את שעריה ליהודי אירופה, לא סגרה את שגרירותה של גרמניה הנאצית בדבלין, וביום התאבדותו של היטלר ביקר דה-ואלירה את השגריר הגרמני והביע את תנחומיו לעם הגרמני. לאחר שנים, עם פתיחת הארכיונים לציבור, התברר שדאגלס הייד הביע גם הוא את תנחומיו בפני השגריר הגרמני, זמן קצר לפני תום כהונתו ב-1945.³²

Irishman enable photographs to return home³³

לייב יפה נרצח ב-11 במרץ 1948, בפיגוע בו נהרגו שניים-עשר עובדים ו-44 נפצעו כאשר הופעלה מכונית תופת בבית המוסדות הלאומיים בירושלים. בפיגוע נפצעה גם אורה, כלתו של הרב הרצוג מדבלין, אשתו של נשיא ישראל חיים הרצוג ואמו של נשיא ישראל יצחק (בוז'י) הרצוג. והאלבום, נשוא המאמר, התגלגל בדרך כלשהי אל בית המכירות הפומביות.

האוניברסיטה העברית לא שָׁשה לממן את רכישת האלבום ו"שוחרי האוניברסיטה" בלונדון התבקשו למצוא מוצא. מרטין לובובסקי מ-Search and Research Services בלונדון, ידיד נאמן, סייע בהשבת האלבום לארץ. לובובסקי הציע לפנות אל "השוחרים" בדבלין ונענה בחיוב על ידי מר קלם אָסס (Clem Esses), מבכירי "השוחרים" ומשפחתו, שהעריכו עד מאוד את השבת האלבום לישראל.³⁴

בעיתוי מקרי ומפתיע, במועד שבו נחת האלבום על שולחני (באמצעות הדואר) בארכיון תצלומי האוויר במחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית, נכחה משפחת אסס באוניברסיטה בירושלים. בנוכחותה נפתח האלבום שעד לאותו רגע אף לא ראו אותו.³⁵ ועוד ניסיתי לספק את סקרנותי בדבר לגולו של האלבום והעמדתי למכירה באמצעות בית המכירות הבריטי, אבל בעל האלבום סרב להיענות לפניות אליו.

'President sent sympathy on Hitler's death', *The Guardian*, 31.12.2005. 32
Friends of the Hebrew University of Jerusalem, Newsletter, Winter 1990/91, p. 9. 33
Martin Lubowski to Clem Esses, The Irish Friends of the Hebrew University, 34
4.11.1990.
לעיל הערה 33. 35

